

УДК 343.97

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ У ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Юлія ТУРЛОВА,

кандидат юридичних наук, старший радник юстиції, докторант відділу
проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України,
головний науковий співробітник відділу Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України

SUMMARY

Based upon comparative analysis article contains a research of foreign experience of environmental protection by criminal law in European Union including Spain, Germany and Austria. Besides that research of model criminal law regulations of EU has given opportunity to evaluate them as a factor that makes for unification and universalization of EU legal systems in domain of environmental protection, harmonization of criminal law with neighboring laws. The research has led to a conclusion that development of Ukrainian legal regulations including process of criminalization of environmental abuses is not completed.

Key words: criminal law regulations, legal system, environmental abuses, environment.

АНОТАЦІЯ

У статті з використанням порівняльного методу вивчено зарубіжний досвід кримінально-правової охорони довкілля деяких країн Європейського Союзу, зокрема Іспанії, Німеччини та Австрії. Крім того, вивчення модельних кримінально-правових норм ЄС дозволило оцінити їх як фактор, що зумовлює уніфікацію та універсалізацію кримінального законодавства країн ЄС у сфері охорони навколишнього середовища, гармонізацію кримінального права та суміжних із ним галузей. Проведений аналіз дав можливість зробити припущення, що процес удосконалення відповідних норм вітчизняного законодавства, у тому числі й шляхом криміналізації нових суспільно небезпечних посягань на довкілля, не буде обмежений.

Ключові слова: кримінально-правові норми, законодавство, екологічні злочини, навколишнє середовище, довкілля.

Постановка проблеми. Аналіз екологічної ситуації в Україні засвідчує те, що кризові явища, що мали місце останні десятиріччя у сфері охорони навколишнього середовища, не тільки не подолані, а й поглиблюються всупереч прийнятим заходам. У зв'язку з наявною екологічною кризою все більшу небезпеку становлять злочини, що завдають істотної шкоди навколишньому середовищу, дестабілізуючи і без того напружену екологічну ситуацію.

Серед найважливіших завдань, що варто визначити у цьому контексті, є розробка напрямів кримінально-правового захисту довкілля. З метою ефективного вдосконалення сучасного кримінального українського законодавства, що регламентує відповідальність у сфері природоохоронної діяльності, необхідно на постійній основі проводити моніторинг та порівняльний аналіз зарубіжного законодавства з охорони навколишнього середовища.

Актуальність теми. У кримінально-правовій та кримінологічній літературі вивченню зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони довкілля або окремих його елементів приділялась увага у роботах таких вітчизняних науковців, як С.Б. Гавриш, О.В. Зражевський, Н.Г. Иванова, М.П. Куцевич, В.К. Матвійчук, О.В. Мельник, Г.С. Поліщук, В.М. Присяжний, М.І. Хавронюк, І.О. Харь та ін.

Водночас, потреба у дослідженні законодавчого досвіду деяких країн Європейського Союзу зумовлена необхідністю вивчення ефективності кримінально-правового впливу як засобу захисту від діянь, що викликають погіршення якості природного середовища, та пошуком шляхів удосконалення протидії таким злочинам. Саме тому зазначені проблеми є на сьогоднішній день актуальними, а відтак потребують додаткових досліджень.

Мета. Завдяки порівняльно-правовому аналізу виявити загальні риси і особливості побудови кримінально-

правових норм, що встановлюють відповідальність за екологічні злочини.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних завдань кримінального законодавства, визначених ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК), є правове забезпечення охорони довкілля. Дієвість такої охорони залежить, у тому числі, й від наукової обґрунтованості відповідних правових норм. Особливу значимість набувають проблеми якісної складової кримінально-правових норм, що має забезпечуватись сукупністю вимог, які складають законодавчу техніку, як систему вироблених теорією та практикою правил, прийомів і засобів створення ефективних за формою та досконаліх за змістом законів.

Враховуючи зазначене, особливий інтерес у справі удосконалення кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за вчинення екологічних злочинів, становлять компаративні дослідження, для вирішення завдань яких застосовується переважно порівняльний метод. На думку В.М. Селіванова, значення порівняльного методу полягає не у відкритті нових фактів, а у науковому поясненні вже знайдених, що дозволяє у суспільствознавстві замінити експериментальний метод [1, с. 544–545]. У кримінальному праві за допомогою цього методу виявляються найбільш досконалі правові формули.

Порівняння у компаративних дослідженнях розуміється як процес відображення та фіксації відношень тотожності, схожості у правових явищах різних країн, а порівнянню піддається одичине, особливе і загальне у досліджуваних явищах. За словами М.І. Бажанова, застосування цього методу дає можливість оцінити ті чи інші норми кримінального права країн зарубіжжя на предмет їх використання в нашому законодавстві. Звичайно, не йдеться про повне перенесення іноземного права на наш ґрунт,

що неприпустимо, але окремі його положення може бути сприйнято [2, с. 24].

Отже, у статті завдяки порівняльно-правовому аналізу будуть виявлені загальні риси і особливості побудови кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за екологічні злочини.

Розглядаючи відповідні кримінально-правові норми країн ЄС, варто зауважити, що виокремлення їх в окремому розділі кримінального кодексу характеризується надзвичайною різноманітністю. За класифікацією М.І. Хавронюка, групи злочинних діянь, що посягають на довкілля, виділяються в окремі розділи (або глави, пункти тощо) Особливої частини кримінальних кодексів багатьох європейських держав [3, с. 256].

Так, у КК Іспанії, прийнятому в 1995 році, існує розділ XVI «Про злочини, пов'язані з управлінням територіями і захистом історичної спадщини і навколишнього середовища», в якому передбачені глави: III «Про злочини проти природних ресурсів і навколишнього середовища» і IV «Про злочини, пов'язані з охороною флори і фауни». Аналіз відповідних норм засвідчує певні особливості їх конструкції: з одного боку, вони сформульовані в узагальненому вигляді, тобто одна норма передбачає відповідальність за посягання на декілька елементів навколишнього середовища; з другого боку, ознаки об'єктивної сторони зазначених норм характеризуються доволі високою деталізацією.

Наприклад, ст. 325 передбачає кримінальну відповідальність для того, «хто, порушуючи закон та інші загальні положення про захист навколишнього середовища, спровокує або прямо чи побічно здійснить випромінювання, проливання, опромінення, витяг або екскавацію, знесення, шум, вібрацію, вилив або зберігання в атмосфері, землі, надрах або наземних, морських або ґрунтових водах, включаючи міжкордонні території, збирання вод (каптаж), що може заподіяти істотне порушення рівноваги в природних системах» [4].

Окремою нормою (ст. 326) визначено обставини, при наявності яких «покарання призначається на один ступінь вище, незалежно від покарання, яке ще може бути призначено за цим кодексом». До таких обставин віднесено: виробництво або діяльність, що існує підпільно без розпорядчого дозволу і схвалення в адміністративному порядку на її здійснення; невиконання розпорядження адміністративної влади про стягнення або про тимчасове призупинення діяльності, описаної в попередній статті; фальсифікація або приховування інформації щодо аспектів, пов'язаних із навколишнім середовищем; створення перешкод для контролюючої діяльності адміністрації; створення ризику незворотних ушкоджень або катастрофи; проведення незаконного зливу води під час обмежень.

Як і в українському законодавстві, КК Іспанії передбачає за екологічні злочини покарання, в яких поєднуються позбавлення волі з альтернативними покараннями. Зокрема, для зазначеної ст. 325 – це тюремне ув'язнення на термін від шести місяців до чотирьох років, штраф на суму від восьми до двадцяти чотирьох місячних заробітних плат і позбавлення права займатися певною професією або діяльністю на строк від одного до трьох років.

Звертає увагу встановлення достатньо чіткої градації покарання залежно від форми вини. Так, ст. 331 містить вказівку такого змісту: «За діяння, передбачені в цій главі, покарання призначається на один ступінь нижче, якщо вони були вчинені з грубої необережності».

Як і в українському законодавстві, норми, що встановлюють відповідальність за вчинення екологічних злочинів, не зосереджені тільки в одному розділі Особливої частини Кримінального кодексу Іспанії. Так, норми, що встановлюють

відповідальність за підпал або пожежу в лісі чи іншому об'єкті рослинного світу (ст. ст. 352–358), розміщені у Розділі XVII «Злочини проти колективної безпеки». Там же розміщені норми, що встановлюють відповідальність за злочини у сфері ядерної, радіаційної (ст. ст. 341–345) та біологічної безпеки (ст. 349).

Основним джерелом кримінального права Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) є Кримінальний кодекс або Кримінальне укладення (Strafgesetzbuch) від 15.05.1871 року в редакції від 13.11.1998 року [5]. Необхідність криміналізації нових видів суспільно небезпечних діянь, зокрема екологічного характеру, зумовила зміни у кримінальному законодавстві ФРН. Істотні зміни були внесені законами від 28.03.1980 року «Про злочинні діяння проти оточуючого середовища» та від 27.06.1994 року «Про боротьбу зі злочинністю, пов'язаною з посяганнями на навколишнє середовище» до §§ 321–330 колишнього розділу 28 кодексу.

Чинна редакція КК ФРН містить розділ 29 під назвою «Злочини проти природного середовища», який об'єднує 13 параграфів, з яких тільки 10 (§§ 324–330a) спрямовані на захист природи, а три – носять «технічний» характер: визначають загальні поняття Розділу 29 (§ 330d), передбачають підставу звільнення від відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (§ 330b), вилучення предметів і засобів вчинення злочину (§ 330c).

На відміну від іспанського законодавства, у КК ФРН диференційована відповідальність за посягання на окремі елементи навколишнього середовища. Так, §§ 324–326 містять склади злочинів, пов'язаних із забрудненням водоймищ, ґрунтів і повітря. Як і аналогічні норми українського законодавства (як правило, це частини перші відповідних статей), значна частина складів щодо злочинного забруднення навколишнього середовища сконструйовані як делікти безпеки, тобто йдуться про створення загрози настання небезпечних наслідків.

Необхідною вимогою при оцінці такої небезпеки, як кримінально-каранної, повинна бути реальність і очевидність загрози заподіяння шкоди. Саме реальна загроза є відображенням майбутнього ймовірного злочинного результату. При цьому негативні наслідки не настають лише завдяки своєчасно вжитим заходам або в силу інших обставин, які не залежать від волі винної особи [6, с. 57].

Разом із тим деякі склади злочинів сконструйовані як формальні. Так, відповідно до диспозиції § 324 «Забруднення водоймищ» покарання покладається на того, хто незаконно забруднює водоймище або іншим чином невідгодно змінює його властивості. Під водоймищем, відповідно до § 330d, у даній нормі розуміються як наземні водні ресурси та ґрунтові води, так і моря. Для застосування норми не потрібно доводити заподіяння шкоди водним об'єктам. Достатньо встановлення факту забруднення водного об'єкту з порушенням правил, закріплених в інших природоохоронних законах, зокрема Закону про організацію водного господарства (WHG), Закону про порядок отримання дозволів на скидання стічних вод у водні об'єкти (AbwAG). Як наголошується в спеціальній літературі, підставою відповідальності є систематичний (регулярний) процес забруднення стічними водами [7].

Заслужує на увагу досвід криміналізації небезпечно-го впливу на навколишнє середовище шумів та вібрацій в країнах Європейського Союзу. Якщо відповідальність за такі діяння у КК Іспанії встановлюється загальною нормою (ст. 325), то КК ФРН містить окрему норму – § 325a «Створення шуму та вібрацій і вивільнення неіонізуючого випромінювання». Відповідальність несе особа, яка при експлуатації установки, особливо виробничого агрегату або машини, порушуючи адміністративно-правові

обов'язки, створює шум, який може поза прилеглої до установки території заподіяти шкоду здоров'ю іншої людини.

Подібна норма міститься й у Кримінальному кодексі Австрії (§ 181a «Тяжке спричинення шкоди, пов'язане зі створенням шуму») [8].

Слід зазначити, що аналогічних зазначеним нормам в українському кримінальному законодавстві немає.

Істотно відмінною від українського законодавства є ставлення до криміналізації необережних екологічних злочинів. У КК України кримінально-правові норми даної категорії сконструйовано за принципом парифікації (приврівнювання, порівнювання) умислу та необережності, що відображає концептуальний підхід вітчизняного законодавства, на якому переважно побудована теорія відповідальності за умисні та необережні злочини. Згідно з цим принципом законодавство не містить спеціальних положень про обмеження відповідальності за діяння, вчинені з необережності, а сама вона принципово допустима без спеціальної на те вказівки в законі (виключаючи, зрозуміло, випадки, коли цей злочин не може бути вчинений необережно) [6, с. 63].

Водночас КК Іспанії містить норму (ст. 12), відповідно до якої дії або бездіяльність, вчинені з необережності, караються тільки у випадках, спеціально передбачених законом. Аналогічним є зміст § 15 КК ФРН, де зазначається, що карається тільки умисна дія, якщо закон прямо не передбачає покарання за необережну дію. У розділі 29 КК ФРН необережність виділена в окрему частину кожної статті, і покарання за неї менш суворе (ч. 3 § 324, п. 2 ч. 1 § 324А, ч. 3 § 325, ч. 3 § 325а, ч. 5 § 326, ч. 3 § 327, ч. 5 § 328, ч. 4 § 329).

Кримінально-правові санкції розділу 29 КК ФРН, як правило, передбачають покарання у вигляді позбавлення волі строком до п'яти років, а за необережні злочини – до трьох років. Відповідно до § 330 покарання посилюється за особливо тяжкі умисні посягання на природу – до десяти років позбавлення волі. Якщо умисне забруднення природи спричинило смерть людини, то покарання складе до 10 років позбавлення волі (п. 2 абз. 4 § 330).

Крім розділу 29 кримінально-правові норми екологічного характеру містяться й у інших розділах КК ФРН. Так, § 292 «Браконьєрство» та § 293 «Браконьєрський вилов риби» розміщені в Розділі 25 «Корисливі злочини». Зазначеними нормами карається порушення чужого права на полювання або лов риби. Крім того, § 294 встановлює можливість кримінального переслідування осіб, які вчинили некваліфіковані види браконьєрських посягань, тільки за заявою потерпілого, якщо воно було вчинене родичем або в тій місцевості, де особа мала право на полювання або лов риби в обмеженому обсязі.

Також звертає увагу зміст абз. 2 § 292, де перераховані обставини, що обтяжують покарання. Одним із них є вчинення діянь, передбачених абз. 1 § 292, у вигляді промислу або регулярно.

Як і в КК Іспанії, за межі Розділу 29 винесено злочини, пов'язані з радіоактивними та іонізуючими випромінюваннями (§§ 307, 309–312). Зазначені статті встановлюють відповідальність за створення небезпеки вибуху при використанні ядерної енергії, виготовлення ядерно-технічної установки з допущенням помилки, зловживання, вивільнення іонізуючого випромінювання та розміщені в Розділі 28 «Загальнонебезпечні злочинні діяння». Водночас, норми, що передбачають відповідальність за незаконну експлуатацію споруд (ядерно-технічної установки) – § 327, а також незаконне поводження з радіоактивними речовинами та іншими небезпечними речовинами і ресурсами – § 328, розміщені в Розділі 29. У КК Австрії норми, що

встановлюють відповідальність за злочини у сфері ядерної та радіаційної безпеки, розміщені поряд із іншими нормами екологічного характеру в розділі «Загальнонебезпечні злочинні діяння та злочинні діяння проти навколишнього середовища».

Крім аналізу відповідних положень національних законодавств, варто зауважити на модельні кримінально-правові норми, як на фактор, що зумовлює уніфікацію та універсалізацію кримінального законодавства країн ЄС у сфері охорони навколишнього середовища. Так, серед договорів, що передбачають прийняття модельних норм, як інструменту координації та зближення національних законодавств, привертає увагу Рамкове рішення Ради ЄС 2003/80/ЛНА від 27 січня 2003 року «Про кримінально-правову охорону навколишнього середовища» [9], яке було прийняте з урахуванням Конвенції Ради Європи від 4 листопада 1998 року «Про кримінально-правову охорону навколишнього середовища».

Як відомо, рамкові рішення ЄС приймаються з метою зближення законодавчих і регламентних положень, встановлених державами-членами, як інструментів гармонізації кримінального права та суміжних із ним галузей. Важливою перевагою таких норм є те, що вони розраховані на випереджаюче регулювання, адже вони регламентують питання, які не повною мірою розроблені у національних законодавствах. Відтак модельні норми можуть використовуватись не тільки з метою уніфікації національного законодавства, але й його удосконалення. Як глобальні стандарти або ж інструменти для їх створення, модельні норми допомагають виявити деформації чинного національного законодавства, а також створити засоби протидії впливу консервативних і кон'юнктурних факторів.

У цьому контексті Рамкове рішення Ради ЄС «Про кримінально-правову охорону навколишнього середовища» визначає такі умисні злочини:

а) вивільнення, емісія або внесення великої кількості речовин або іонізуючої радіації в повітря, ґрунт або воду, що стала причиною смерті або заподіяло серйозної шкоди здоров'ю людини;

б) протиправне вивільнення, емісія або внесення великої кількості речовин або іонізуючої радіації в повітря, ґрунт або воду, що спричинило їх суттєве погіршення або створило умови для такого погіршення, або стало причиною смерті або серйозної шкоди здоров'ю людини або об'єктів, які захищаються (у т. ч. пам'яткам культури), власності, тварин або рослин;

в) протиправна утилізація, переробка, зберігання, транспортування, експорт або імпорт відходів, яке стало причиною смерті або серйозної шкоди здоров'ю людини, або значної шкоди стану повітря, ґрунту, води, тваринного або рослинного світу;

г) протиправне введення в експлуатацію фабрик, що здійснюють небезпечну діяльність, яка незалежно від введення їх в експлуатацію, заподіє або створює загрозу заподіяння смерті або серйозної шкоди здоров'ю людини, або значної шкоди стану повітря, ґрунту, води, тваринного або рослинного світу;

д) протиправні виробництво, переробка, зберігання, використання, транспортування, експорт або імпорт матеріалів, що розщеплюються, або інших небезпечних радіоактивних речовин, що викликало або здатне стати причиною смерті або серйозної шкоди здоров'ю людини, або значної шкоди стану повітря, ґрунту, води, тваринного або рослинного світу;

е) протиправне утримання, піймання, заподіяння шкоди, вбивство або торгівля видами дикої флори і фауни або їх частиною, що захищаються національним правом із метою недопущення їх вимирання;

е) незаконна торгівля озоноруйнуючими речовинами.

Ст. 3 Рішення покладає на державу обов'язок визнати злочинами такі самі діяння, вчинені з необережності.

Черговий крок у напрямі вдосконалення кримінально-правових норм на рівні ЄС та країн, що входять до нього, був зроблений завдяки прийняттю Директиви Європейського парламенту та Ради від 19 листопада 2008 г. «Про охорону навколишнього середовища кримінальним правом». Держави-члени ЄС зобов'язалися провести ряд змін свого національного законодавства. Ці зміни стосуються кримінальної відповідальності юридичних осіб, відповідальності за підбурювання і пособництво, введення нових складів злочинів (у тому числі за торгівлю екземплярами охоронюваних видів флори і фауни, їх частинами та продуктами, поведінка, що призводить до знищення природних місць існування на охоронюваних територіях, виробництво, ввезення, вивезення, введення в обіг або використання речовин, що знищують озоновий шар) та уточнення вже існуючих кримінально-правових заборон, що стосуються поводження з відходами, небезпечними речовинами і т. д. [10].

Водночас п. 12 преамбули Директиви свідчить, що вона передбачає мінімальні правила, і держави-члени вільні у прийнятті та збереженні більш суворих правил відносно ефективної кримінально-правової охорони навколишнього середовища (наприклад, конструювання складів відповідних норм не як матеріальні, а формальні, або ж як делікти безпеки).

Висновки. Проведений авторкою аналіз законодавчого досвіду кримінально-правової охорони довкілля деяких країн Європейського Союзу ґрунтувався на дослідженні норм, що встановлюють відповідальність за вчинення екологічних злочинів у національному законодавстві Іспанії, Федеративної Республіки Німеччини та Австрії, а також модельних кримінально-правових норм Європейського Союзу. Проведений у статті порівняльно-правовий аналіз дає можливість зробити припущення, що процес удосконалення відповідних норм вітчизняного законодавства, у тому числі й шляхом криміналізації нових

суспільно небезпечних посягань на довкілля, не буде обмежений.

Список використаної літератури:

1. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. – Монографія. – К.: «Видавничий дім «Ін Юре», 2002. – 724 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 480 с.
3. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.08 / М.І. Хавронюк – К., 2007. – 562 с.
4. Уголовный кодекс Испании. – М.: Зерцало, 1998. – 218 с.
5. Strafgesetzbuch (StGB). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf>.
6. Мельник О.В., Поліщук Г.С., Левченко Ю.О. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні: монографія. – К.: ТОВ «НВП» Інтерсервіс», 2014. – 178 с.
7. Попов И.В. Ответственность за преступления против природной среды по законодательству ФРГ / И.В. Попов // Международный научно-исследовательский журнал. – 2012. – № 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://research-journal.org/law/otvetstvennost-za-prestupleniya-protiv-prirodnoj-sredy-po-zakonodatelstvu-frg/>.
8. Уголовный кодекс Австрии / Ассоциация «Юридический центр». – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 352 с.
9. Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on protection of environment through criminal law // Judgment of Court (Grand Chamber) 13 September 2005 In Case C-176/03 // Official Journal of European Union. – C 315/2. – 10.12.2005.
10. Джунусова Д.Н. Экологическая преступность и ответственность за экологические преступления / Д.Н. Джунусова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.monographies.ru/176-5492>.